

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

- سرشناسه: توکلی، محمدجواد، ۱۳۴۵ -
 عنوان و نام پدیدآور: ساز و کار بانکداری اسلامی: (بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانک‌های اسلامی) / محمدجواد توکلی.
 مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳ ش.
 فروست: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ؛ ۱۳۹۳/۳۴۹/۱۱۰۰.
 شابک: ۹-۷۲۴-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه.
 یادداشت: چاپ دوم.
 موضوع: بانک و بانکداری (اسلام)
 شناسه افزوده: جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ س۲ ت/۲۲/۲۳۰ BP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۳
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۹۲۲۶۰

سازوکار بانکداری اسلامی

بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانکهای اسلامی

محمد جواد توکلی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سازوکار بانکداری اسلامی

(بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانک‌های اسلامی)

مؤلف: محمدجواد توکلی

چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ص ع و آ لله

● چاپ: کوثر ● قیمت: ۲۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز پخش

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۱۳۹۳۰۵-۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی و قدس، نبش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا ع و آ لله، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: عباس ثقفی
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- صفحه‌آرا: سید محسن عمادی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- ویراستار: جواد چناری
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- آماده‌ساز: سید جاوید حسینی
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- نمونه‌خوان: جواد حاج‌حسینی

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است. «**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای محمد جواد توکلی مؤلف کتاب سازوکار بانکداری اسلامی و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنر‌نمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد، و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان به‌بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی

مادی و معنوی باشد، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت.

در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و با تأکید بر اهمیت و فوریت این حرکت فراگیر و بی‌وقفه، همه توانمندی‌ها و اراده‌ها را جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مرییان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر، متناسب

با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش رو نیز که به همت مولف محترم جناب آقای دکتر محمدجواد توکلی و برای دوره کارشناسی ارشد رشته مالیه و بانکداری اسلامی، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تهیه و تدوین شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مولف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نمایم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نمایم.

پژوهشگاه بین‌المللی

المصطفی ﷺ

فهرست مطالب

مقدمه ۲۷

بخش اول: مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی

بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی (مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی)..... ۳۳

۱. مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی تحلیل سازوکار بانک‌داری اسلامی ۳۵

مفهوم‌شناسی سازوکار بانک‌داری اسلامی ۳۶

از بانک‌داری سنتی تا بانک‌داری اسلامی ۳۷

مفهوم سازوکار بانک‌داری اسلامی ۳۹

شیوه‌های مهندسی سازوکارهای بانکی ۴۱

شیوه مهندسی سازوکارهای بانک‌داری متعارف ۴۱

شیوه‌های مهندسی سازوکارهای بانک‌داری اسلامی ۴۲

دو رویکرد در بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی ۴۵

مراحل ارزیابی سازوکار بانک‌داری اسلامی در رویکرد مهندسی مالی اسلامی ۴۷

مقایسه دو رویکرد تطبیق‌پذیری فقهی و سیستمی ۵۱

بخش دوم: شیوه‌های تجهیز منابع در بانک‌داری اسلامی

۲. موضوع‌شناسی سپرده‌های بانکی ۵۹

مفهوم و چیستی سپرده بانکی ۶۰

شیوه‌های سپرده‌پذیری در بانک‌داری متعارف ۶۱

سپرده دیداری ۶۱

۶۲	سپرده پس انداز.....
۶۳	سپرده مدت دار (ثابت).....
۶۴	ویژگی های سپرده های بانکی متعارف.....
۶۵	ماهیت حقوقی سپرده های بانکی در کشورها.....
۶۶	ماهیت فقهی سپرده های بانکی.....
۶۸	ودیعه.....
۷۱	ودیعه ناقص.....
۷۲	عاریه.....
۷۳	اجاره.....
۷۴	عقد جدید.....
۷۵	قرض.....
۷۷	شیوه های سپرده پذیری در بانک های اسلامی.....
۸۱	سنخ شناسی سپرده ها در بانک های اسلامی.....
۸۱	سپرده های کوتاه مدت و بلندمدت.....
۸۱	سپرده های سرمایه گذاری عام و خاص.....
۸۱	سپرده های غیر سرمایه گذاری و سرمایه گذاری.....
۸۷	۳. سازوکار سپرده پذیری غیر سرمایه گذاری.....
۸۸	انواع سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانکداری اسلامی.....
۸۸	سپرده دیداری (حسابات الائتمان).....
۸۸	ویژگی های سپرده دیداری.....
۸۹	سپرده پس انداز (حسابات التوفیر).....
۹۰	ویژگی های سپرده پس انداز.....
۹۰	ماهیت فقهی سپرده های دیداری و پس انداز.....
۹۱	تشابه سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی و متعارف.....
۹۱	نقاط تمایز سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی و متعارف.....
۹۲	قالب فقهی سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی.....
۹۳	ودیعه همراه با اذن تصرف.....
۹۵	قرض.....

فهرست مطالب ۱۳

قرض الحسنه.....	۹۶
کارکرد سپرده‌های غیر سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی.....	۹۹
۴. سازوکار سپرده‌پذیری سرمایه‌گذاری.....	۱۰۳
الگوی وکالتی.....	۱۰۴
انواع سپرده سرمایه‌گذاری در الگوی وکالتی.....	۱۰۶
سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت.....	۱۰۶
سپرده سرمایه‌گذاری بلندمدت.....	۱۰۷
عناصر الگوی وکالتی.....	۱۰۸
الگوی مضاربه مشترک.....	۱۱۰
عناصر مضاربه مشترک.....	۱۱۲
تفاوت‌های مضاربه مشترک و مضاربه متعارف.....	۱۱۸
الگوی مشارکتی.....	۱۲۱
۵. سازوکار توزیع سود و زیان سپرده‌های سرمایه‌گذاری.....	۱۲۷
سازوکار توزیع سود در بانک‌داری متعارف.....	۱۲۸
سازوکار توزیع سود در بانک‌داری اسلامی.....	۱۲۸
سازوکار توزیع سود و زیان در الگوی وکالتی.....	۱۲۹
اصول کلی.....	۱۲۹
هزینه به‌کارگیری وجوه.....	۱۳۰
سرمایه مستحق سود.....	۱۳۲
زمان حسابداری و پرداخت سود.....	۱۳۲
شروط قرارداد.....	۱۳۳
(ب) مصالحه در تعیین نرخ سود.....	۱۳۸
سازوکار توزیع سود و زیان در الگوی مضاربه مشترک.....	۱۴۱
مقایسه دو الگوی توزیع سود و زیان.....	۱۵۰
(الف) چگونگی توزیع زیان.....	۱۵۰
(ب) چگونگی توزیع سود.....	۱۵۱
بررسی عملکرد بانک‌های اسلامی در توزیع سود و زیان سپرده‌های سرمایه‌گذاری.....	۱۵۵
سود واقعی منفی سپرده‌ها.....	۱۵۵

۱۶۰.....عدم نوسان سود سپرده‌ها.....

۱۶۳.....قطعیت یافتن سود علی‌الحساب.....

بخش سوم: تخصیص منابع در بانکداری اسلامی

۱۷۳.....بانکداری اسلامی و تخصیص منابع.....

۱۷۵.....۶. اقتضائات عقود اسلامی در مهندسی تخصیص منابع در بانکداری اسلامی.....

۱۷۶.....مفهوم‌شناسی قراردادهای مالی اسلامی.....

۱۸۰.....سنخ‌شناسی قراردادهای بانکی اسلامی.....

۱۸۰.....قرارداد غیرانتفاعی.....

۱۸۱.....قرارداد مبادله‌ای.....

۱۸۲.....انواع قرارداد مبادله‌ای.....

۱۸۵.....ویژگی‌های مشترک قراردادهای مبادله‌ای.....

۱۸۶.....نقاط تمایز قراردادهای مبادله‌ای.....

۱۸۸.....قراردادهای مشارکتی.....

۱۸۸.....انواع و ویژگی‌های قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۰.....ویژگی‌های قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۰.....نقاط تمایز قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۱.....قراردادهای عام.....

۱۹۷.....اقتضائات عقود در تأمین مالی آن.....

۱۹۸.....اقتضائات عقود در تأمین مالی انواع مختلف متقاضیان تأمین مالی.....

۲۰۱.....اقتضائات عقود و عملکرد بانک‌های اسلامی.....

۲۰۷.....۷. تأمین مالی غیرانتفاعی.....

۲۰۸.....شیوه‌های تأمین مالی غیر انتفاعی در بانک‌های اسلامی.....

۲۰۹.....اقتضائات تأمین مالی قرض‌الحسنه.....

۲۰۹.....مفهوم‌شناسی قرض و قرض‌الحسنه در قرآن و روایات.....

۲۱۲.....جهت‌گیری‌های کلی در زمینه قرض‌الحسنه.....

۲۱۸.....ویژگی‌های اساسی قرض‌الحسنه.....

۲۱۹.....شیوه‌های پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه در بانک‌های اسلامی.....

۲۲۲.....منابع تأمین مالی تسهیلات قرض‌الحسنه.....

۲۲۴	کارمزد تسهیلات قرض الحسنه.....
۲۲۶	وثایق و تضمینات.....
۲۲۷	تسهیلات غیر معوضه.....
۲۲۸	بررسی عملکرد تأمین مالی غیر انتفاعی در بانک‌های اسلامی.....
۲۲۹	مشکلات حقوقی و انگیزشی در گسترش تسهیلات قرض الحسنه.....
۲۳۵	۸. تأمین مالی مبادله‌ای در بانک‌داری اسلامی.....
۲۳۶	الف) عقود مبادله‌ای.....
۲۳۶	مفهوم‌شناسی تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۳۶	انواع مختلف تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۳۹	ویژگی‌های تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۴۰	نقاط تمایز و تشابه تأمین مالی ربوی و مبادله‌ای.....
۲۴۳	نیازسنجی تأمین مالی مبادله‌ای در بانک‌داری اسلامی.....
۲۴۵	بررسی شیوه‌های مختلف تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۶۱	الف) فروش مرابحی به متقاضی خرید.....
۲۷۰	ب) شرکت مرابحه.....
۲۷۲	فروش اقساطی.....
۲۷۳	احکام اجرایی فروش اقساطی.....
۲۷۴	انواع فروش اقساطی.....
۲۷۶	مقایسه شیوه‌های اجرایی فروش مرابحی، شرکت مرابحه و فروش اقساطی.....
۲۷۹	۴. اجاره به شرط تملیک.....
۲۷۹	زمینه‌های تأمین مالی.....
۲۸۰	شرایط تأمین مالی.....
۲۸۳	برخی مسائل فقهی اجاره به شرط تملیک.....
۲۸۵	۵. استصناع.....
۲۸۵	برخی مباحث فقهی مربوط به استصناع.....
۲۸۷	۶. معاملات سلف.....
۲۸۸	زمینه‌های تأمین مالی.....
۲۸۸	شرایط تأمین مالی.....

- ۲۹۰..... برخی از مسائل فقهی سلف
- ۲۹۱..... لزوم تعیین مشخصات مثنی و ثمن
- ۲۹۱..... امکان خرید سلف از غیر تولیدکننده
- ۲۹۱..... عدم امکان فروش کالای سلف پیش از سررسید قرارداد
- ۲۹۲..... امکان فروش کالای سلف به صورت سلف
- ۲۹۲..... امکان وکیل کردن فروشنده سلف به فروش کالا برای بانک
- ۲۹۳..... زمینه‌های تأمین مالی
- ۲۹۳..... شرایط تأمین مالی
- ۲۹۵..... شکل اجرای جعاله‌های بانکی
- ۲۹۶..... اشکالات عملی در اجرای جعاله
- ۲۹۷..... ۸. خرید دین (تنزیل اسناد و اوراق تجاری)
- ۲۹۷..... زمینه تأمین مالی
- ۲۹۷..... شرایط تأمین مالی
- ۲۹۸..... برخی مسائل فقهی خرید دین
- ۳۰۳..... ۹. تأمین مالی مشارکتی در بانکداری اسلامی
- ۳۰۴..... مفهوم‌شناسی تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۴..... انواع مختلف تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۵..... ویژگی‌های تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۶..... نیازسنجی تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۸..... مضاربه
- ۳۰۹..... مشروعیت مضاربه
- ۳۱۰..... طبیعت عقد مضاربه
- ۳۱۲..... حیطه مشروعیت مضاربه
- ۳۱۶..... امین بودن عامل مضاربه
- ۳۱۹..... احکام مضاربه
- ۳۲۰..... شرکت
- ۳۲۰..... انواع شرکت
- ۳۲۴..... سود و زیان مشارکت